

AZ EMBERKÖZPONTÚSÁG VITRUVIUS, ALBERTI ÉS PALLADIO ÉPÍTÉSZETELMÉLETÉBEN

„az ember az, aki megállapítja az építészeti törvényeit és nem megfordítva.”

(Bruno Zevi)¹

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy Vitruvius, Alberti és Palladio nézeteinek a választott szempont alapján történő tárgyalásán keresztül néhány adalékkal szolgáljon ennek a modern építészeti elvnek kialakulásához és fejlődéséhez. Aki a kérdés tanulmányozásához lát, óhatatlanul Vitruviusnál kell, hogy kezdje a sort, mivel ő az, aki először megfogalmazza az embermértékű építészet követelményeit. Vitruvius örökösei, a reneszánsz kori építészet-teoretikusok elfogadták és továbbfejlesztették az ókori szakíró elveit; Alberti, majd Palladio olyannyira örökérvényűvé téve azokat, hogy — és erre szeretnénk leginkább felhívni a figyelmet — huszadik századi szemmel nézve is, modernnek hatnak.

Mielőtt azonban a tulajdonképpeni tárgyaláshoz kezdenénk, szükségesnek látszik legalább körvonalazni az ember és az építészet kapcsolatának mibenlétét, annál is inkább, mivel tárgyalásunk logikai menetét az alábbi elvi megállapítások szabják meg.

Ha az építészetnek azon definícióját vesszük alapul, amely szerint a többi művészettől megkülönböztető differencia specifika az építészetnek az a tulajdonsága, hogy az ember befogadására alkalmas belső térrel rendelkezik, a kérdés lényegéhez érkeünk. A fenti nézet az építészet egyedüli lényegének és meghatározójának a belső teret tekinti és minden olyan alkotást kirekeszt az építészet kebeléből, amely nem rendelkezik e tulajdonsággal (diadalívek, obeliszkok, kutak stb.).² A belső tér azonban csupán akkor felel meg hivatásának, ha „az ember befogadására alkalmas”, azaz kielégíti annak igényeit, aki használja. Az építészeti belső tér kialakításának leginkább meghatározó tényezője tehát az e m b e r, illetve az e m b e r i i g é n y.

Mivel az ember-építészet—kapcsolat nem merül ki ebben a belső teret meghatározó szerepben, a fent vázolt viszonyt nevezzük el t a r t a l m i, sorrendben e l s ő d l e g e s viszonyoknak.

Első pillantásra magától értetődőnek látszik, hogy az épület elsődleges funkciója az emberi igények kielégítése, hiszen az ember számára épül. Még sincs így. Vannak az építészet történetének olyan korszakai, amikor a belső tér kialakításánál közömbösebbek az emberi méretek, a meghatározó szerepet egy ember feletti gondolat, ideológia veszi át. Elsikkad az embernek a belső tér felett gyakorolt döntő szerepe az olyan építészeti felfogás esetében is,

¹ „è l'uomo che detta legge all'edificio e non viceversa.” ZEVI, Bruno: Saper vedere l'architettura Einaudi, S. p. A. Torino 1948. 84. o. Magyar kiadás, Az építészet megismerése Bp. 1964. Ford. dr. Gerő László 79. o.

² Zevi könyvének második fejezete tartalmazza koncepciójának ezt az alapvető gondolatát.

amely mellőzi a belső tér kialakításának problémáját, szinte nem is épületet, hanem valami térplasztikai alkotást hozva létre. Ez utóbbi kategóriába sorolja Zevi — vitathatóan — a klasszikus görög templomot, megállapítva róla, hogy homlokzatán az emberi lépték mesteri alkalmazását csodálhatjuk meg, ha azonban a térgondolatot keressük, kénytelenek vagyunk a „nemépítéset” egyik tipikus példajaként elkönyvelni.³ Az építészettörténet más korszakaiban viszont félreérthetetlenül emberi mértékek meghatározta belső tér létrehozása volt az elméletek és az ezek alapján létrejött alkotások legfőbb célja, ezt figyelhetjük majd meg Vitruvius, Alberti és Palladio nézeteiben is.

Az ember és az építéset kapcsolatában a tartalmi mellett felfedezhető egy formai viszonyulás is. Jóllehet az építéset nem tartozik az ábrázoló művészetek közé,⁴ mégis találkozunk olyan jelenségekkel, amelyeknél az emberi test formáinak alakító hatása kétségtelen. Ilyenek például a kariatidák és az atlaszok, amelyek az emberi izmok feszülését hívják segítségül a tektonikus erők áramlásának érzékeltetésére. Ez az úgynevezett építészeti antropomorfizmus nem merül ki azonban pusztán az emberi formák reprodukálásában (közvetlen antropomorfizmus), hanem ezen túlmenően kapcsolatot teremt az emberi és az építészeti arányok között is (közvetett antropomorfizmus).⁵

Ennek megfelelően, az építészeti formákon, illetve arányokban fellelhető antropomorf tendenciákat az ember és az építészeti viszonyában meglévő *f o r m á l i s*, sorrendben *m á s o d l a g o s* kapcsolatnak nevezzük el.

Már Vitruviusnál találkozunk e jelenség leírásával, ő, mint az arisztotelészi mimesis-elv követője, az építészeti antropomorfizmus gondolatának első képviselője.⁶ Részletesen tárgyalja, miként válnak modellé az emberi test formái az építésztek számára, és arányai miként absztrahálódnak építészeti-matematikai proporciókká. A reneszánszban mindez már kész tanításként tudatosodik, majd a vitruviusi tanokat összekapcsolják a középkori neoplatónikusok misztikus számelméletével, és egy bonyolult „proporciótant” dolgoznak ki. A folyamat nem reked meg a XV., XVI. században, Vitruvius hatása lemérhető korunk építészetiében is (elég csak utalni Vitruvius „*homo ad circumlum*”-ábrájának és Le Corbusier Modulorjának elméleti analógiájára).⁷

Az ember és az építéset kapcsolatában megállapított primer, illetve szekunder viszonyulás egymástól el nem választható; bár meghatározásuk során külön-külön elemeztük őket, az egyes elméletek tárgyalásánál rá fogunk mutatni összefüggéseikre.

Az emberi igények központi szerepe a vitruviusi koncepcióban

Az antik szerző elveszettnek hitt könyveit a reneszánsz hajnalán találja meg egy lelkes humanista, és ettől kezdve az ókori emlékek iránt rajongó utókor egyik felbecsülhetetlen értékű forrásává válik.

³ Zevi, i. m. 41. o.

⁴ Zevi elutasítja az építéset „ábrázoló művészet”-kénti felfogását az Enciclopedia Universale dell'Arte-ban. 1948. 628. o. Idézi HAJNÓCZI Gyula „Építészeti és imitáció” c. tanulmányában. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1961/1. szám.

⁵ Hajnóczy Gy., i. m.

⁶ Zevi, i. m. 133. o.

⁷ „Le Corbusier folytatója annak a mediterrán tradíciónak, amely Platón matematikai elméleteit és az analógia, a hasonlóság a különbözőben és a változatosság az azonosban esztétikai elvét egyesíti, Vitruviustól kiindulva keresztül a középkoron napjainkig vezet.” De la fenêtre au pan de verre dans l'oeuvre de Le Corbusier Dunod, Paris é. n. 17. o.

Első könyvében felállítja híres három követelményét az építészettel szemben, és ezek, a firmitas, utilitas, venustas — tartósság, célszerűség, szépség — meghatározzák az egész mű szellemét. Az épület minél tartósabb és főként minél célszerűbb kialakítására törekszik, figyelme leginkább az épületbelső arányainak és feltételeinek olyan utilitárius megszerzésére irányul, amely a benne élők igényeinek optimálisan megfelelnek.⁸

A jó építésznek, írja, mindenekelőtt számolnia kell az éghajlati tényezőkkel, mivel az épület csak abban az esetben felel meg céljának, ha „egyes termek az égtájak különböző sajátosságai szerint céljukhoz képest megfelelően vannak elrendezve”.⁹ A bazilika helyét például úgy kell megválasztani, hogy a lehetőségekhez mérten a legmelegebb oldalon álljon, mivel a kereskedők télen is benne tartózkodnak.¹⁰

Természetesen nem elegendő a fekvés helyes megválasztása, az épület beosztásának is idomulnia kell a követelményekhez, beosztását a célszerűség elvének figyelembevételével ajánlatos tervezni, mivel „ha a helyiségek elrendezése hibátlan, ha a helyiségek nem akadályozzák a lakót a használatban”, a mű eleget tesz az utilitás követelményének.¹¹

Amint látjuk, Vitruvius figyelmének középpontjában a belső tér kiképzésének kérdése áll, annak nem csupán hasznos, hanem tetszetős megkomponálására is súlyt fektet. Az imént említett bazilika belső elrendezéséhez abszolút arányokat közöl, amennyiben a belső szélesség nem lehet több a hossz felénél és nem lehet kevesebb az $\frac{1}{3}$ -ánál. Mivel az épület több feladatot is ellátott egyszerre — vásárcsarnok, bíróság — az egyes létesítményeket oly módon kell összhangba hozni, hogy azok ne zavarják egymást: a bírói emelvény (tribunal) ívben húzódjék, olyan méretekkel, hogy azok, akik a magisztrátus előtt állnak, ne zavarják a kereskedők tevékenységét.¹² De sorolhatnánk még a példákat arra, hogy Vitruvius milyen elmélyült körültekintéssel alakítja ki az épületek belső tereit, milyen arányokat állapít meg az átrium, a tablinum és más helyiségek számára. A domináns szempont mindenkor a majdani használó igényeinek tökéletes kielégítése.

Az emberközpontúságnak a formák kialakítása terén is van jelentősége. Vitruvius minden építészeti arányt és mértéket az emberi test arányainak absztrakciójaként fog fel és értelmez. Az oszlopok arányai az emberi testen felfedezett proporciók analógiái — a vaskos, erőteljes dór oszlop a férfitest arányait viseli (a férfilábnyom és a teljes testmagasság közötti $\frac{1}{6}$ arányt), míg a karcsúbb, törekenyebb ion oszlop magassága az alap nyolcszorosa, követve a női test arányait.¹³ Körbe rajzolt emberalakja — homo ad circum — az építészeti arányok ősi-emberi eredetét szimbolizálja.¹⁴

Ebből az analógiából születik Vitruvius szépségeszménye is; a definíció szinte élő testre illik, annyira ott érzik mögötte az ember. A szépség lényege a symmetria, „az épület tagjaiból és annak egyes részeiből adódó összeegyeztetés,

⁸ „Úgy kell azonban ezeket tervezni, hogy gond fordítottassék a tartósságra, a célszerűsége és a szépségre is.” M. VITRUVIUS, Pollio: Tíz könyv az építészetéről Magyar kiad. Bp. 1898. Ford. Fuchs Béla I/3.

⁹ I/3.

¹⁰ V/1.

¹¹ VI/2.

¹² V/1.

¹³ IV/1.

¹⁴ III/1.

és egy, az egyes részek nyomán megállapított nagyobb részek viszonya az egész alakhoz.”¹⁵ Ennek alapján egy jól tervezett épület magán kell, hogy hordja — deli természetű férfihoz hasonlóan — egy harmonikus test arányait.

Ugyanígy a mértékrendszer kialakulása is az emberi testen található számarányokra vezethető vissza; Vitruvius a görögöknek tulajdonítja az emberi végtagokon levő ujjak számából kialakított teleion — tökéletes szám —, valamint a tízes számrendszer megteremtését.¹⁶

Az emberközpontúság tehát Vitruvius egész gondolatrendszerét áthatja, és ez a szemléletmód nem merül ki pusztán külsődleges, formális párhuzamok teremtésében, hanem olyan viszonyt teremt az ember és az építészet között, amelyben minden bizonnyal az ember az uralkodó. A körbe rajzolt férfi az építészeti léptékek és arányok emberi eredetének szimbólumává válik, és amikor századok múlva a reneszánsz kori elméletírók felfedezik Vitruviust, mint tanítómesterüket, a homo ad circulummal visszatérnek és új értelmezést kapnak a császárkori mester emberről és építészetről vallott eszméi is.

Leon Battista Alberti humanista építészet szemlélete

A humanizmus eszméitől megittasult reneszánsz kori gondolkodók emberről zengett himnuszába Alberti érces hangja is belecsendült. Ideálja a középkori láncoktól megszabadult, a természetbe kilépő ember, aki értelmével felfedezi és akarataival maga alá kényszeríti annak törvényeit. Az emberi megismerés és cselekvés végső célja pedig az emberiség gazdagítása: az ember arra születik, hogy hasznára legyen az embernek.¹⁷

Építészetelméleti nézeteit döntő mértékben alakította Vitruvius — Alberti is tíz könyvre osztja művét, stb. — a formai megoldásokon túlmenően is. A *De re aedificatoria* élén viszontlátjuk a három vitruviusi követelményt, amelyek szerint az épületnek tartósnak, szilárdnak kell lennie — tartósság —, meg kell felelnie valamely célnak — célszerűség — és gyönyörködtetnie is kell — szépség —.¹⁸ Ezekkel együtt Alberti magáévá teszi ókori mesterének a kimondottan hasznossági meggondolásokat szem előtt tartó nézeteit is, az építészet az ő szótárában is az ember számára megfelelő épületek létrehozását jelenti.¹⁹

E követelményeknek megfelelő alkotást csak akkor tud létrehozni az építész, ha számol a majdani épület helyén uralkodó klimatikus viszonyokkal. Feltétlenül szükséges figyelembe venni a hőmérséklet ingadozását, a környék vízellátását, sőt a szél irányát is ismerni kell, nem hoz-e valahonnan fertőző anyagot, amelyek a majdani lakó egészségére ártalmasak lehetnek. A fő gond azonban mégiscsak a térformálás, az épület helyiségeinek, belső terének helyes megkomponálása.

Vitruviushoz hasonlóan, ő is különbséget tesz a privát és a köznek szánt épületek között. Ez utóbbiak esetében nem csupán az elhelyezés kivételes

¹⁵ I/2.

¹⁶ III/1.

¹⁷ „l'uomo nacque per esser utile all'uomo” — idézi B. Szűcs Margit és teszi könyve élére ezeket az egész alberti-i gondolkodásmódra oly jellemző szép szavakat. B. Szűcs Margit: Leon Battista Alberti Corvina, Bp. 1967.

¹⁸ ALBERTI, Leon Battista: *De re aedificatoria libri X.* Firenze, 1485. Felhasznált kiadás: Zehn Bücher über die Baukunst, Theuer Wien, 1912. I/2.

¹⁹ Előszó.

nemessége fontos, hanem a belső tér kiképzéséé is. A templomnak a város legelőkelőbb helyén kell állnia, és leghelyesebb, ha alaprajza központos elrendezésű. A centrális térformák közül kiemeli a kört, mint az abszolút tökéletest. Az ábra *centruma* és kerülete Alberti szerint az egy és az univerzum végtelen harmóniáját tükrözi, ugyanakkor Isten egységének és végtelenségének geometriai szimbóluma is.²⁰ Albertit itt még kötik a középkori konvenciók, okfejtéséhez a misztikusok által kialakított számtani-geometriai isteneszmét használja fel.²¹ E transzcendens felfogás azonban párosul a racionális meg gondolásokkal: a templomok gondosan mérlegelt arányaikkal és méreteikkel a *b e l é p ó b e n* keltik az elragadtatottság érzését, a körülményesen kialakított építészeti harmóniák a lelki megnyugvást kereső *e m b e r* számára pompáznak.²²

A világi épületeknél, ahol már nem kell annyira ragaszkodnia a tekintélyelvhez, szabadon érvényre juttatja a mű előszavában megjelölt elvét, a célszerűséget. Külön fejezetet szentel a lakóházaknak, amelyek leírásánál nyomát sem találjuk a templomoknál megkövetelt nagyszerűségnek. A lakóház megépítésénél a lakásbelső minél kényelmesebbé alakítása a fő cél, mivel itt folyik le az ember életének jelentős része.²³

Alberti aránytanában is az embernek juttatja a döntő szerepet, bár ez a szerep itt kissé áttételesebben jelentkezik, mint eddigi elveiben. Miként Vitruvius, úgy Alberti is az emberi test arányaiból származtatja az építészeti arányait és definiálja a szépség fogalmát a részeknek egymáshoz és az egészhez való helyes viszonyával. A természet adta harmóniát, amelyet az építész az épületen el akar érni, szerinte is az emberi testrészeknek egymáshoz és az egészhez való viszonyában fedezheti fel. Csakhogy Albertinél az ember az Isten által teremtett természet része, megismerésével a természet titokzatos törvényeibe lehet behatolni. A tökéletesség felé törekvő természetben Isten alkotta harmónia uralkodik, ez minden dolgok alapja és kiindulópontja: a természet maga az Isten — írja Alberti.²⁴ Ennek megfelelően az építésznek ezt a kozmikus méretű tökéletességet kell visszatükröznie.

Jóllehet ez az ideológiai alapállás merőben különbözik a vitruviusitól, az eredmény, amely a gondolatmenet végén megszületik, mégis lényegi azonosságot mutat azzal. A harmónia a részeknek olyan összecsengése, amely feltételezi, hogy egy rész kiemelése esetén abból az összes többi kiszámítható.²⁵ A részek ily tökéletes aránya lényegében a szépség, az *albertii c o n c i n n i t a s*, a szépségideál. Annak ellenére tehát, hogy más ideológiai meg gondolás áll a definíció mögött, a *concinnitas* a vitruviusi *symmetria* lényegi folytatásának, fejlettebb formájának tekinthető.

²⁰ A templomokkal foglalkozó VII. könyv részletesen elemzi a centrális térformákat.

²¹ Wittkower rámutat a kérdés lényeges összefüggéseire WITTKOWER Rudolf: *Architectural Principles in the Age of Humanism*, London, W. I. 1952. Alec Tiranti Ltd. 24. o.

²² Még az ablakok alakítása is ezt a célt szolgálja: „A templomban az ablakok legyenek m rtéktartók és magasak, hogy azon át csak az égre pillanthassál . . .” VIII/12.

²³ I/6.

²⁴ „la natura cioè Idio”

²⁵ „De amiképpen az élőlényben a fejet, a lábakat és akármelyik végtagot a többi tagokra és az egész testre kell vonatkoztatni, ugyanígy az épületen is (és főként a templomon) a test összes részeit egymással összhangba kell hozni, hogy egymásnak megfelelőjenek, olyannyira, hogy bármelyiket emeljük is ki, abból az egyből az összes többi részt ki lehessen számítani.” VII/5.

Ugyanakkor találkozunk a concinnitas-fogalomnak egy másik, matematikai ízű megfogalmazásával is: ez esetben a szám — numerus —, a viszony — finitio — és az elrendezés — collocatio — eredője a harmónia. A szépség ebben az esetben az épület és összes részei között létező proporciók ökonomikus teljességében áll, a részeknek olyan tökéletesen meghatározott és méretezett viszonyában, hogy semmit sem lehet hozzáadni, vagy elvenni az összhang megbontása nélkül.²⁶ És itt érkezünk el Alberti arányelméletének egy olyan pontjához, amely ugyan már nem tartozik szorosan vizsgálódási körünkbe, mégis fontossága miatt figyelmet érdemel: a matematikai és a zenei arányok Alberti teremtette analógiájáról van szó. Kapcsolatot teremt a bizonyos szám-arányok alapján létrejött auditív és vizuális harmóniák között, és erre bonyolult építészeti-matematikai arányrendszert épít. Jóllehet, ebben szintén elődökre támaszkodik,²⁷ a zenei és építészeti harmóniák összekapcsolása mégis egyik legeredetibb gondolata.²⁸

Palladio antropocentrizmusa

Az építészetről írt nagy munkájának első könyvében emlékezik meg Palladio tanulmányairól és tanítómestereiről. Itt írja, hogy kora ifjúságától kezdve nagy hévvel tanulmányozta mindazok műveit, akik zsenijük ajándékaival gazdagították az építészetelmélet nemes tudományát. E jeles férfiak között említi Vitruviust és Albertit is.

Szellemének és ízlésének első pallérozója az Arisztotelész-követő Trissino volt, egy minden iránt rendkívül fogékony humanista, aki még építészeti kérdésekkel is foglalkozott.²⁹ Mint az antik világ iránt lelkesedő ember, a kor építészeti elé feladatul tűzte Vitruvius könyveinek megismerését, és igyekezett beoltani az antik szerző eszméivel tanítványát is, aki hálásan emlékezik meg róla a Négy könyv bevezetőjében.³⁰ Hasonló szellemben gyakorolt hatást Palladióra Daniele Barbaro is, aki Arisztotelész mellett Vitruvius könyveinek is ismerője volt, sőt azokat ki is adta. Palladio Barbaro mellett már nem csupán tanítvány volt, hanem munkatárs is, az 1556-os Barbaro-féle Vitruviuskiadást ő látta el illusztrációkkal.

E tanítások aztán elvezették Palladiót Vitruviushoz, akinek művét alaposan megismerte és akit „per maestro e guida” választott.³¹ Vitruvius központi szerepére mutat rá Roberto Pane is, aki hangsúlyozza az antik szakíró irányító szerepét Palladio építészeti alapelveinek kialakításában, és alkotói fantáziájának kibontakozásában.³² Az ember és a világ, az ember és

²⁶ VI/2.

²⁷ Wittkower főként Platón Timaeus-ának hatását bizonyítja.

²⁸ ZÁPOR Anna: Olasz építészetelméletek a reneszánsz és a barokk korában. Bp. 1926. 17. o.

²⁹ „Proemio à i lettori”, a Négy könyv bevezetője. PALLADIO, Andrea: I Quattri libri dell'architettura Venezia, 1570. Felhasznált kiadás: Hoepli faximile kiadása, Milano, 1945.

³⁰ „És ennek (ti. az építészet tudományának) az alapelveit a legtudósabb Giovanni Giorgio Trissino úrtól kaptam...”

Uo.

³¹ I/1.

³² „... fantáziája kibontakozásához a legtöbbet Vitruvius textusa segített: elindulva Barbaro kiadásához készített rajzoktól a Négy könyv-ig.”
PANE, Roberto: Palladio. Einaudi, Torino 1961. 77. o.

az építészet viszonyát kutató fiatal építész a legmegfelelőbb tanácsadókra lelt az ókori mesterben és a reneszánsz kor egy évszázaddal korábban élt építész-humanistájában, Albertiben.

A Négy könyv elméleti alapjául az emberi igények kielégítését szem előtt tartó, utilitárius felfogás szolgál, mint ahogy ezt elődei műveinek ismeretében magától értetődőnek tarthatjuk. A mű elején ott szerepel a vitruviusi hármaskövetelmény, így tehát Alberti után Palladio is magáévá teszi a vitruviusi alapvető koncepciót. „Három dolog kell, hogy meglegyen minden épületen, (ahogy Vitruvius mondja) amelyek nélkül egyetlen épület sem érdemel dicséretet; ezek a hasznosság (l'utile), vagy kényelmesség (commodità), a tartósság (perpetuità) és a szépség (bellezza).”³³ — írja, de ez természetesen nem jelenti azt, mintha Palladio mindenben egyszerűen utánozni kívánná a mintául szolgáló műveket. Többször előfordul például, hogy Vitruviusszal is szembehelyezkedik, ilyenkor saját tapasztalataira hivatkozik, amelyeket mindig a legfontosabbaknak tart.³⁴

A hármaskövetelményben kialakított épület leírásában megfigyelhetjük a már ismert fokozatot: az ideális környezet megválasztásától a belső tér alakításának problematikájáig. Palladio a folyópartot tartja a legszerencsésebb környezetnek, mivel itt a legegészségesebb a környezet, legtisztább a levegő, stb. Ugyanakkor több hasznossági tényezőt is felsorol, amelyek mind emellett szólnak: így például könnyebb ellátni a házat és az esetleges gazdaságot vízzel és a város is olcsón megközelíthető víziúton.³⁵ A folyóparton épült ház igen szép látványt nyújt és ezzel szinte mindenben eleget tesz az eszményi épület követelményeinek.

A környezet megválasztásának kérdése azonban csupán másodlagos kérdés a térformálás mellett. E kérdés tárgyalásánál élesen elkülöníti egymástól a profán és a szakrális épületeket, és bár a környezet szerepének elemzésénél kihangsúlyozta a templomnak a város legnemesebb pontján való elhelyezését, itt a különbség sokkal nagyobb.³⁶ A templomoknak hét lehetséges alaprajzi formáját ismeri, amelyek közül a centrálisakat, a kört és a négyzetet részesíti előnyben. Miként Alberti, ő is a kört tartja a legtökéletesebb formának, mivel „az egyetlen az összes között, amelyik egyszerű, egyenletes, megfelelő, erőteljes és térséges”, ennek értelmében — írja — „építsük templomainkat köralakúra”.³⁷

A körforma apoteózisa a vitruviusi „homo ad circulum”-ból eredeztethető, amely Palladio számára is egy mély és alapvető összefüggést látszott tükrözni az ember és a világ viszonyáról, mivel, mint ahogy Wittkower megállapítja, a reneszánsz teoretikusok számára „a vitruviusi figura a mikrokozmosz és a makrokozmosz közötti matematikai megfelelés szimbólumává vált”.³⁸ A kör azonban Palladionál sem csupán az egyes és az univerzum matematikai megfelelésének szimbóluma, hanem ezen túlmenően, Isten egységének, végtelen lényegének, egységességének és igazságosságának geometriai tükröződése

³³ I/1.

³⁴ „... ezek az ión bázis méretei Vitruvius szerint: De mivel sok antik épületen ennél az oszloprendnél attikai bázis látható és nekem jobban tetszenek; a piederstál fölél attikát rajzoltam.” I/16.

³⁵ „A folyó mellett épített ház nagyon kényelmes és szép lesz: mivel a városba az út minden időben bárkakkal olcsón lebonyolítható... azon túl, hogy nyáron kellemes hűvöset nyújt...” II/12.

³⁶ Ez az elgondolás egyezik Alberti hasonló nézetével. A IV. könyv bevezetője.

³⁷ IV/2.

³⁸ I. m. 15. o.

is.³⁹ A kör alaprajzú templom tehát a legideálisabb, mivel a kozmikus rend földi ekvivalense, az isteni tökéletesség emberi képe (immagine umana).

A templom belső terének megkomponálásakor nem csupán az „absztrakt ember” szerepel, hanem az épületbelsőt használó, az abban mozgó ember is. Az a tökéletesség, amelyet Palladio az előbbieik alapján temploma számára elképzelt, a belépőnek szól, a szemlélőben akarja felkelteni a csodálkozást a hibátlan harmóniák iránt. Gondosan mérlegeli az egyes arányokat, a részletek ritmusát, rajzain előre kikísérletezi azokat az apró meglepetéseket, amelyeket a falak mentén felfelé futó tekintetnek tartogat. Így például a Négy könyv egyik ábráján ott látjuk a templombelsőbe beleképzelt embert, fokozatosan felfelé tekintetének látószögvonalaival.

Míg a templomok megtervezésénél a racionális megfontolások háttérbe szorulnak a spekulatív, elvont nézetek mellett, addig a világi épületek és különösen a villák esetében kimondottan a hasznosság elvei uralkodnak; az egyházi építészet hagyományai kötik a mestert és ennek következtében a reneszánsz elveit a középkoriakkal összeegyeztetni alig tudó teoretikusként áll előttünk. A világi építészet azonban felszabadítani látszik benne az invenciózus mérnököt, aki, bár nem szakad el az elődök tiszteletet parancsoló nézeteitől, szabadon ötvözi azokkal elképzeléseit és gazdag építőmesteri tapasztalatait.

Városi palotáinál a nemesség, a fennkölttség játssza a fő szerepet, amelyet a terem arányos elhelyezésével kíván elérni: a legnagyobb termeknek úgy kell csatlakozniuk a közepesekhez, ezeknek pedig a kicsinyekhez, hogy az épület egyik része megfeleljen a másiknak, azaz szimmetrikusnak kell lennie. Ily módon az épület egésze önmagában is az egyes tagok harmóniájával bír, amely „teljes mértékben széppé és kecsessé teheti”.⁴⁰ A paloták kiképzése idomul a környezetéhez és ugyanakkor ahhoz, aki használja; meg kell felelnie a tulajdonos társadalmi rangjának is. Azok az épületek azonban, amelyek a várostól távol, a pihenés célját szolgálják, sokkal kötetlenebbek.

Palladio a lakóházak leírásánál követi a teljesség kedvéért a Vitruvius által tárgyalt „la casa degli Antichi” mintáját, de saját tapasztalataira támaszkodva hozzáteszi, hogy nem fontos ezeket az arányokat követni, „... a fekvés szerint lehet hosszabbra, vagy rövidebbre csinálni, mint ahogy rajzoltam, és aszerint, ahogy a majdani lakó használatának és kényelmének követelményei ezt megkívánják”.⁴¹ Amint közelebb kerül az épülettípusok tárgyalása során a villához, nézetei egyre modernebbek lesznek; mind bátrabban szakad el az elődök számára nem mindig kedvező előírásaitól, tág teret engedve praktikizmusának.

A villák — case in villa — elemzése során bontakozik ki Palladio humanista épülettervező koncepciója a legteljesebben: itt a környezet, az időjárási tényezők, az épület elrendezése mind egyetlen követelménynek van alárendelve, más követelmény fel sem merül, mint az emberé. Az élet a villában a „lélek pihenője” (vacanza dell’anima), a megérdemelt kikapcsolódás gondtalan időszaka, ezért a villában az embernek lelki megnyugvást kell találnia, amelyet a városi palotájában nem talál meg. Olyan épület, ahol „a test sokkal könnyebben megőrzi egészségét és erejét, és ahol végül a városi izgalmakban kifáradt

³⁹ „la Unità, la Infinita Essenza, la Uniformità et la Giustitia di DIO”. A IV. könyv bevezetője.

⁴⁰ II/2.

⁴¹ II/24.

lélek új erőt és vigaszt nyer, és nyugodtan foglalkozhat a könyvek tanulmányozásával és szemlélődhet”.⁴²

Miként Alberti, Palladio is követi Vitruvius antropomorf aránytani nézeteit, magáévá téve az arisztotelészi „utánzás” elvet. Az építészetnek, mint művészetnek elemzésénél, az első könyvben, kijelenti, hogy „az építészet, mint minden más művészet, utánzója a természetnek”.⁴³ Csupán úgy lehetséges szép és harmonikus alkotást létrehozni, ha az követi a naturális arányokat, azok alapján alakítva ki a megfelelő proporciókat. Az épület akkor fenséges és szépen méretezett, ha a tökéletes test tagjainak viszonyait követi. Ebből absztrahálja a szépség fogalmát, amely szerinte is az egyes részeknek egymáshoz, és ezeknek az egészhez való arányában fedezhető fel. „A szépség a szép formából, az egésznek a részekkel, a részeknek egymással, és ezeknek az egészhez való megegyezéséből származik: oly módon, hogy az épület egy tökéletes és hibátlan arányú testnek tűnjék: amelyen az egyik tag megfelel a másiknak és minden tag szükséges az egész szempontjából”.⁴⁴ Kétséget kizáróan a vitruviusi symmetria-felfogás egy újabb változatával állunk szemben, amelynek lényege — hasonlóan a concinnitashoz — nem tér el az eredeti megfogalmazás lényegétől.

Amiben azonban Palladio mégis eltér elődeitől, az az egyes tagok közötti minőségi különbségtétel: nem csupán nagyság szerint különbözteti meg a részeket, hanem szépség, előkelőség szerint is, azaz bizonyos kvalitatív határt von a tagok között. „Mert ahogy az emberi testen vannak nemes és szép részek másrészt meglehetősen nemtelenek, és azt látjuk, hogy emezeknek nemkülönben nagy szükségük van amazokra, nélkülük nem tudnak létezni, így az épületen is kell lenniök tekintélyes és díszes és kevésbé választékos részeknek” — írja.⁴⁵ Jóllehet elődei is hangsúlyozták az emberi test és az épület arányai közötti analógiát, itt ez sokkal konkrétabbá válik. Palladio ennek az összefüggésnek sajátosan egyéni, „telebiológiai” értelmezést ad.⁴⁶

Úgy Zádor Anna, mint Pane és Wittkower, Palladio elméletében minduntalan az elődök hatásának döntő fontosságát hangsúlyozzák, kevés eredetiséget tulajdonítva építészetelméletének. Új vonást például Pane mindössze abban a frissességben lát, amelyet Palladio tapasztalatain épülő példái visznek elődeitől átvett, elvont elvei közé.⁴⁷ Ezt tartja a Quattro libri legeredetibb vonásának. Wittkower az összemérhető építészeti méretek gondolatának felvetését minősíti Palladio építészetelméletében a legfontosabb újításnak, ezen túlmenően azonban semmiféle koncepcióbeli előrelépést nem állapít meg. Véleménye szerint Palladio is beletartozik azoknak az észak-olasz építész-teoretikusoknak a sorába, akik elméletükben összekapcsolták a platonikus számelméletet arisztotelikus nézetekkel.⁴⁸

Az általunk vizsgált kérdésben is megfigyelhető volt Palladio hagyományokhoz kötődő mentalitása: követte az építészeti arányok emberi eredetének elméletét, e nézetre alapozva egész arányrendszerét. A Vitruvius által kialakított

⁴² I/13.

⁴³ I/15.

⁴⁴ I/1.

⁴⁵ II/2.

⁴⁶ Zádor Anna: I. m. 53. o.

⁴⁷ I. m. 79. o.

⁴⁸ I. m. 129. o.

és az Alberti által továbbfejlesztett antropomorf építészet szemlélet így lényegében változtatás nélkül került arányelméletének tengelyébe.

Hasonlóképpen lényeges változtatás nélkül elfogadta a templombelsők kialakítására vonatkozó teóriát. Ő is a centrális teret tartja a legtökéletesebbnek, nála is megvan az Albertinél már tapasztalt elméleti kettősség, az egyes és az univerzum, Isten egysége és végtelensége szimbólumaként felfogott, illetve az ember számára méretezett tér sajátos koncepciója.

Ahol azonban felfedezhetjük Palladio alkotói egyéniségének nyomait ezen az elődöktől átvett elméleten, az a már említett elmélet és gyakorlat összekapcsolásából született, aránytanában jelentkező teleobiologizmus, az emberi testrészekkel analóg egyes épületrészek közötti minőségi különbségtétel. Építészetelméletének legnagyobb pozitívuma mégis az emberi igényeket minél tökéletesebben kiszolgáló, szinte napjainkban is korszerűnek ható épület ideáljának megteremtése. A villa megtervezésénél megszabadul minden konvenciótól és transzcendens eszmétől, csupán egyetlen racionális megfontolás vezérli, a majdani használó kényelmének, igényeinek minél tökéletesebben megfelelő lakó- és pihenőházat építeni. A praktikus elveket szem előtt tartó mérnök párosulva a humanista teoretikussal egy olyan emberközpontú elvet alakított ki, amely teljes joggal, a szó mai értelmében is, modernnek nevezhető.

IRODALOM

- Marcus Vitruvius Pollio*: Tíz könyv az építészetről. Budapest, 1898. Ford.: Fuchs Béla.
Alberti, Leon Battista: De re aedificatoria libri X. Firenze, 1485. Felhasznált kiadás: Zehn Bücher über die Baukunst, Theuer Wien, 1912.
Palladio, Andrea: I Quattro libri dell'architettura Venezia, 1570. Faximile kiadás, Hoepli Milano, 1945.
B. Szűcs Margit: Leon Battista Alberti Corvina, Budapest 1967.
Cevese, Renato: Le ville di Andrea Palladio. Az 1966-os Corso Internazionale di Studi di Architettura-n elhangzott előadás. Kézirat.
De la fenêtre au pan de verre dans l'oeuvre de Le Corbusier Dunod, Paris, é. n.
Hajnóczy Gyula: Építészet és imitáció. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1962/1.
Lowry, Bates: Renaissance architecture New York, 1962. Olasz nyelvű kiadás, Rizzoli Milano, 1965.
Major Máté: Építészettörténet. Feudális társadalmak építésze. Budapest, 1955.
Pane, Roberto: Palladio. Einaudi, Torino, 1961.
Pogány Frigyes: Belső terek művészete. Budapest, 1955.
Wittkower, Rudolf: Architectural Principles in the Age of Humanism. London, W. I. 1952. Alec Tiranti Ltd.
Zádor Anna: Olasz építészetelméletek a reneszánsz és a barokk korában. Budapest, 1926.
Zevi, Bruno: Saper vedere l'architettura. Einaudi, Torino, 1948. Settima edizione, 1962. Magyar nyelvű kiadás Budapest, 1964. Ford.: Gerő László.